МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Персоналії в історії соціальної роботи

Колективна монографія

Умань
Компринт 2024

УДК 364.4(092)](02)
Р73

Колектив авторів:

А. Войтовська, Л. Гасанова, І. Гончар, А. Каркач, В. Квашук, Н. Коляда, О. Кравченко, Н. Левченко, О. Матрос, Л. Моргай, О. Проценко, Н. Салата, Т. Семигіна, О. Столярик, М. Федоров, А. Ярошенко

Рецензенти:

Рассказова О. І., докторка педагогічних наук, професорка кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічної академія» Харківської обласної ради;

Клименко Ю. А., докторка педагогічних наук, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Байдюк Н. В., PhD, фахівчиня по запобіганню гендерно зумовленому насильству ГО «Десяте квітня», радниця Голови Черкаської ОВА з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Затверджено до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 6 від 26 листопада 2024 р.)

Р73 Персоналії в історії соціальної роботи: кол. моногр. / [А. Войтовська, Л. Гасанова, І. Гончар [та ін.] ; за ред. О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Компринт, 2024. – 332 с.

Колективна монографія «Персоналії в історії соціальної роботи» висвітлює еволюцію жіночої та чоловічої репрезентації в історії інституалізації соціальної роботи як професійного виду діяльності, а також вивчення та узагальнення досвіду видатних жінок і чоловіків, які зробили значний внесок у цій сфері, здійснюючи перші спроби теоретичних підходів до соціальної роботи та ініціюючи відповідні практики в Україні.

Колективна монографія буде корисною для здобувачів вищої освіти, викладачів, педагогічних працівників, соціальних педагогів, соціальних працівників, практичних психологів, громадських діячів.

УДК 364.4(092)](02)

© Авторський колектив, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА……...4

Семигіна Тетяна, Столярик Ольга, Каркач Андрій
ВНЕСОК РІЧАРДА КЕБОТА (1868-1939) У РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ОХОРОНІ ЗДОРОВЯ……..9

Семигіна Тетяна, Алла Ярошенко
ФЕМІНІСТИЧНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА: ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ВИМІР……...29

Коляда Наталія, Левченко Наталія
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ З СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ……...54

Кравченко Оксана
ПАНОК ВІТАЛІЙ ГРИГОРОВИЧ – ОРГАНІЗАТОР ТА ДИРЕКТОР УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО ЦЕНТРУ ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ НАПНУ……88

Матрос Ольга
САРА БРІДЛАВ (Мадам Сі Джей Вокер)…….131

Войтовська Алла, Квашук Віталій
РОЛЬ ДЕРЖАВИ В СОЦІАЛЬНІЙ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД……..140

Моргай Лілія
НАДІЯ ВІТАЛІЇВНА СУРОВЦОВА – ПЕРША ДОКТОРКА ФІЛОСОФІЇ В УКРАЇНІ З УМАНІ……..170

Федоров Михайло, Салата Назар
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА……..183

Проценко Ольга
ОЛЬГА БАЧИНСЬКА: «ВСЕ ЖИТТЯ НА СЛУЖБІ УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДОВІ»……269

Гончар Інна
ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА……288

Гасанова Лейла
КАРЛ РЕНС РОДЖЕРС……..311

ПЕРЕДМОВА

Завжди дивись у майбутнє, коли згадуєш минуле

Гендерний центр Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини реалізує науковий проєкт з написання колективної монографії. Мета праці – висвітлення еволюції і простеження динаміки репрезентації ролі особистості в історії інституалізації соціальної роботи як професійного виду діяльності в країнах Західної Європи та США; вивчення та узагальнення досвіду видатних жінок та чоловіків, які здійснили значний внесок у цій сфері, здійснюючи перші спроби теоретичних підходів до соціальної роботи та ініціюючи відповідні практики (як за кордоном, так і в Україні).

Орієнтовна тематика монографії:

1. Феміністична соціальна робота.

2. Історія соціальної роботи: міжнародна та національна.

3. Роль особистості в інституалізації соціальної роботи, діяльності сучасних закладів соціальної сфери, розвитку наукових шкіл соціальної роботи.

4. Становлення та розвиток гендерних центрів у закладах вищої освіти.

5. Державний та недержавний сектори у соціальній сфері: гендерний підхід.

У 2018 р. видано перший том монографії *«Жінки в історії соціальної роботи».* Монографія складається з розділів: перший розділ «Меценатки часів княжої та козацької доби»; другий розділ «Благодійність жінок крізь призму освітнього та літературного процесу XIX – початку XX ст.»; третій розділ «Роль жінок-волинянок у розвитку освіти в Україні (середина XVI – кінець XVIII століття)»; четвертий розділ «Вирішення соціальних питань на сторінках жіночої преси (кінець XIX – перша третина XX ст.)»; п’ятий розділ «Роль жінки в інституалізації соціальної роботи України в умовах трансформації»: Марія Фішер-Слиж, Алла Капська, Людмила Кучма, Людмила Міщик, Віра Поліщук, Ірина Звєрєва, Катерина Кольченко, Галина Кучер, Людмила Смоляр, Ольга Безпалько, Тетяна Семигіна, Олена Пінчук.

У 2020 р. видано другий том колективної монографії «*Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття і до сьогодення*». Структура видання: перший розділ – «Роль жінки в історії інституалізації соціальної роботи як професійного виду діяльності зарубежем (від початку ХХ століття і до сьогодення)»:Єлизавета Фрай, Берта фон Зутнер, Джейн Адамс, Мері Річмонд, Алісе Соломон, Олександра Коллонтай, Карен Хорні, Хелен Перлман, Сімона де Бовуар, Ірена Сендлер, Лена Домінеллі, Малала Юсуфзай, другий – «Діяльність майданчиків з організації виховання дітей дошкільного віку у контексті розширення можливостей залучення жінок до продуктивної праці у сфері виробництва у період кінця XIX – початку ХХ ст. на території України», третій – «Вірні дочки вітчизни: українські жінки та дівчата в горнилі Другої світової війни», четвертий – «Перші спроби теоретичних підходів до соціальної роботи та інноваційні практики жінок України (кінець ХХ – початок XXI століття)»: Валентина Довженко, Галина Лактіонова, Галина Постолюк, Галина Скіпальська, Лариса Кобелянська, Людмила Порохняк-Гановська, Марта Богачевська-Хом'як, Олена Масалітіна, Олена Масалітіна, Орися Сушко, Ірина Пєша, Раїса Кравченко, Світлана Толстоухова, Тетяна Шаповалова, Алла Ярошенко

У 2022 р. підготовлено третій том монографії за назвою «*Жінки в історії професійної соціальної роботи: від XIX століття і до сьогодення»,* що має за мету висвітлити внесок чоловіків і жінок у становлення і розвиток соціальної роботи як в Україні, так і зарубежем. Видання містить розділи: перший розділ «Розвиток в Україні гендерної складової соціальної», другий – «Роль жінки у становленні соціальної роботи та суспільної взаємодопомоги»: Валентина Бондаровська, Ен Гартман, Анна Кісіль, Наталія Коляда, Оксана Кравченко, Ірина Куровицька, Голда Меїр, Маргарет Мід, Флоренс Найтінгейл, Наталія Паніна, Еммелін Панкгерст, Роза Паркс, Гелена Радлінська, Ольга Рассказова, Алісе Саломон, Ебігейл Сміт Адамс, Діана Френсіс Спенсер, Аніс Хідайях, Ейлін Янгхазбенд; треті розділ « Унесок Мері і Джона даунів у гуманізацію ставлення

до осіб з ментальними порушеннями», четвертий розділ «Суфражистський рух у Великій Британії: із історії зародження та становлення».

Четвертий том вийшов у 2023 році під назвою *«Персоналії в історії професійної соціальної роботи»* з метою висвітлення внеску чоловіків і жінок у становлення і розвиток соціальної роботи як в Україні, так і за рубежем. У видані представлено розділи: «Флоренс Холліс (1907–1987), фундаторка психосоціального підходу у соціальній роботі», «Девід Елліот Кабрера – солдат доброти», «Формування системи централізованої гуманітарної допомоги під час Кримської війни (1853–1856); «Історія соціальної роботи на тлі Голокосту: організації та люди», «Гендерні аспекти молодіжної політики в Україні», «Головне управління Пенсійного фонду України в Черкаській області: статистичні дані», «Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради: від витоків до сьогодення», «Жіноча освіта XIX – початку XX століття», «Громадські організації людей з інвалідністю в Україні: становлення і розвиток крізь призму діяльності Каштана Сергія Миколайовича», «Ґендерні аспекти сучасної соціальної роботи: політика, практика та освіта».

У 2024 році підготовлено п’ятий том колективної монографії «Персоналії в історії соціальної роботи», яка висвітлює еволюцію жіночої та чоловічої репрезентації в історії інституалізації соціальної роботи як професійного виду діяльності, а також вивчення та узагальнення досвіду видатних жінок і чоловіків, які зробили значний внесок у цій сфері, здійснюючи перші спроби теоретичних підходів до соціальної роботи та ініціюючи відповідні практики в Україні.

Зміст видання: «Внесок Річарда Кебота (1868-1939) у розвиток соціальної роботи в охороні здоров’я», «Феміністична соціальна робота: дослідницький вимір», «Міжнародний досвід підготовки докторів філософії з соціальної роботи: традиції та новації», Панок Віталій Григорович – організатор та директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи НАПНУ», «Сара Брідлав (Мадам Сі Джей Вокер)», «Роль держави в соціальній реінтеграції ветеранів засобами цифровізації: гендерний підхід», «Надія Віталіївна Суровцова – перша докторка філософії в Україні з Умані», «До

історії Українського Товариства Червоного Хреста», «Діяльність центрів комплексної реабілітації дітей з інвалідністю: теорія і практика», «Карл Ренс Роджерс».

Водночас, до історії соціальної роботи ми звертаємось не лише заради самої історії, а й для глибшого усвідомлення сучасного стану і проблем соціального благополуччя, для прогностичного передбачення тенденцій і шляхів їх розвитку в майбутньому. Водночас це дає змогу об'єктивно відтворювати минуле, адекватно сприймати теперішнє і свідомо прогнозувати майбутнє.

Зазначене вище підтверджує незаперечну актуальність пропонованої монографії, зміст якої ґрунтується на гендерному підході. Саме гендерні дослідження дають змогу поглибити розуміння сутності соціальної роботи, актуалізувати внесок жінок та чоловіків у її розвиток, завдяки розкриттю історії соціальної роботи. Крім цього набуває нової сутності і відповідного сучасного розкриття проблема співвідношення ролі жінки і чоловіка, їх взаємодії в історичній ретроспективі, що дає змогу схарактеризувати непростий шлях становлення рівноправ'я між чоловіком і жінкою. Саме застосування гендерного підходу в історичному контексті передбачає розкриття ролі діалогу статей у реконструкції історичного розвитку соціальної роботи з врахуванням форм їх взаємодії та взаємодоповнення. Відтак, завдяки цьому актуалізується розуміння загального і специфічного, соціального і індивідуального, подібного і відмінного в еволюції духовного світу чоловіка та жінки.

Зміст колективної монографії дає змогу зробити висновок, що здобутки біографістики доповнюють живим змістом сторінки інституалізації соціальної роботи від благодійності до професійного виду діяльності, дають змогу виявити те унікальне, особистісне, духовне, що несла в собі кожна жіноча персоналія.

Колективна монографія буде корисною для здобувачів вищої освіти, викладачів, педагогічних працівників, соціальних педагогів, соціальних працівників, практичних психологів, громадських діячів.

НАДІЯ ВІТАЛІЇВНА СУРОВЦОВА – ПЕРША ДОКТОРКА ФІЛОСОФІЇ В УКРАЇНІ З УМАНІ (1896-1985 рр.)

Лілія Моргай, докторка філософії, доцентка, доцентка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м.Умань

Liliia Morgai, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, city Uman

Мене звуть тридцять сім.
Я ще марю так часто о тім та о сім,
Я була молодою, як інші дівчата,
Був у мене і дім, була рідная хата...
Та розвіялось все, розлетілось мов дим...
Мене звуть тридцять сім. Чарівниця лиха
той навіяла сон.
Ні, не вірю в примару з північних сторон!
Усміхнеться ще сонце, повернеться мрія,
Називатимуть знов мене люди Надія!..

Надія Суровцова Ярославський політізолятор, 1929 р.

У сучасних умовах, коли Україна знову бореться за свою незалежність, вкрай важливо пам’ятати про постатей, які століттями виборювали право на життя, на вільне життя в Україні. Серед плеяди видатних особистостей – Надія Суровцова, яка провела 29 років у сталінських таборах [2].

Надія Віталіївна Суровцова народилася 18 березня 1896 р. у Києві в інтелігентній сім'ї. Батько – Віталій Петрович Сирівець походив з родини поміщиків Полтавщини, працював адвокатом, мати – Ганна Іванівна (уроджена Говердовська) вчителювала в жіночій гімназії.

В 1903 році родина переїхала до Умані [5]. Надія з дитинства вивчала французьку та німецьку мови, навчалася малюванню. Надія вступила до місцевої гімназії, в якій діяла спілка студентів і вчителів, небайдужих до долі України, рідного народу, його історії та мови. Надія Суровцева пригадує, що разом із учителькою Кірою Даниловою носила в уманську тюрму передачі і квіти заарештованому за революційну пропаганду вчителеві. «То були мої перші кроки до в'язниці», – напише вона пізніше. Закінчивши гімназію із золотою медаллю, дівчина мріяла продовжити навчання, бо була переконана, що саме освіта дає людині внутрішню незалежність. Та на той час, дівчині, здобути вищу освіту можна було лише в декількох навчальних закладах [2].

В 1913 році Надія їде в Санкт-Петербург, де вступає на історико-філологічний факультет Вищих жіночих Бестужевських курсів Сант-Петербурєького університету (навчання не завершила через революційні події). Там її зацікавила українська Громада «Українське студенське землятство». Після початку Першої світової війни продовжувала навчання і водночас працювала медсестрою в українському лазареті в Петербурзі на Тучковій Набережні. Як представниця групи Євгена Нероновича, що займала антивоєнні позиції, переїхала до Києва. Після повернення до Києва, незакінчену петербурзьку освіту продовжила в Київському університеті на історичному та юридичному факультетах [5].

У 1917 р. Надія Віталіївна повертається в Україну, де знайомиться з М. Грушевським. Того ж року починає працювати у Генеральному секретаріаті внутрішніх справ, а згодом – у Міністерстві закордонних справ УНР.

У 1918 р. у період Гетьманату була начальником дипломатичного відділу Міністерства закордонних справ, у часи Директорії УНР – секретарем Інформаційного бюро дипломатичної місії Директорії.

Була включена до складу української делегації на Паризьку мирну конференцію, але через складну політичну ситуацію до Парижу не потрапила і затрималася у Швейцарії, з якої потім переїхала до Австрії, де жила у 1919–1925 рр. Там вона закінчила філософський факультет Віденського університету, захистила дисертацію на тему «Богдан Хмельницький й ідея української державності» і стала докторкою філософії. В роки еміграції громадська діяльність Надії Суровцової стає надзвичайно активною, вона входить до більше ніж десяти громадських організацій, серед них і низка жіночих осередків, а також входила до більш ніж десяти громадських організацій [5].

У 1924 р. Надія захопилася ідеями марксизму на працювала у віденському часописі «Нова громада» [2]. Надія викладала у Віденській сільськогосподарській академії. Брала активну участь у роботі Міжнародної жіночої Ліги миру і свободи, конгресів у Відні, Дрездені, Гаазі, Амстердамі, Парижі, Вашингтоні. Певний час очолювала та була секретарем провізорного комітету «Голодуючим України» [5].

У 1924 році Надія Віталіївна Суровцева відвідала США й Канаду. Виступала з промовами на численних мітингах. Цей візит став переломним у її суспільно-політичному світогляді: вона повністю перейшла на комуністичну платформу, повернувшись із США, вступила до лав Австрійської комуністичної партії. Разом із Ф. Корічояером (членом Комінтерну від Австралії), В. Лібкнехтом (сином Карла Лібкнехта) та В. Коссаком перекладала твори В. Леніна для видавництва «Малік», а також художню прозу В. Стефаника та В. Короленка. Видала книжку українських народних казок, десятки її статей і новел з'явилися в журналах «Робітниця» (Вінніпег), «Нова громада» (Відень), газетах «Українські щоденні вісті» (Нью-Йорк), «Робітничій газеті» (Відень) [5].

Після повернення до України у 1925 р. працювала у Головліті, кіноуправлінні, радіотелеграфному агентстві, Наркоматі іноземних справ. Потім стала аспіранткою відомого історика Дмитра Багалія, працювала на Науково-дослідній кафедрі історії України. До кола її спілкування увійшли Микола Хвильовий, Лесь Курбас, Остап Вишня та інші митці, що стало причиною

отримання нею від ГПУ пропозиції стати секретним співробітником, яку вона рішуче відхилила. Коли Надія Суровцова вдруге відмовилась співпрацювати з ГПУ, 28 травня 1928 р. її було засуджено до 5 років ув'язнення в соловецьких таборах [5].

Під час перебування в Архангельску познайомилась з есером Дмитром Олицьким, з яким одружилась у 1935 р. У 1936 р. влаштувалася на роботу до Архангельського краєзнавчого музею, але восени була повторно засуджена до 5 років ув'язнення і відправлена на Колиму, а в 1937 р. її чоловіка розстріляли. Надія Суровцова була звільнена аж влітку 1942 р. із забороною повернення до України, тож у 1942–1949 рр. працювала вільнонайманою робітницею на різних підприємствах. У 1950 р. була ув'язнена втретє та заслана до Сеймчана Магаданської області [2].

У 1954 р. Надія Суровцова подала клопотання про скасування вироку та отримання дозволу на повернення на батьківщину, яке було задоволено лише у 1957 р.

Дозвіл повернутися до України отримала лише після реабілітації у 1957 р.

Після майже 30 років ув'язнення оселилася в Києві, спершу там жила, та невдовзі переїхала до батьківського обійстя в Умані, де мешкала з сестрою чоловіка К. Олицькою.

У 1972 р. в її помешканні відбувся обшук і в подальшому вона перебувала під постійним наглядом агентів КДБ [2].

Працювала на громадських засадах у краєзнавчому музеї та очолювала товариство охорони пам'яток історії та культури в Умані. Надія Суровцева працювала над упорядкуванням бібліотеки у музею. У листах до К. Данилової вона ділилася планами, раділа досягнотому. «Я хочу, щоб «краєзнавство», казенне вивчення загальновідомого спалахнуло гарячим полум'ям любові до батьківщини, на будь-якому відтинку часу й жилплощі». Із непідробленим інтересом краєзнавець взялася за організацію відділу мистецтва в музеї, за створення етнографічного залу, історичного, природничого, нумізматико-філателістського гуртків для школярів. Матеріали для музею Надія Віталієвна

відшукувала в архівах, із яких черпала унікальну інформацію про села уманщини, про жителів міста [5].

Надія працювала екскурсоводом у «Софіївці», збирала матеріали з історії Умані, зрідка друкувалася. Згуртувала навколо себе низку представників української інтелігенції. Її гостями були Г. Кочур, М. Коцюбинська, І. Світличний, Л. Падун-Лук'янова та ін., що знову викликало підозру влади.

Згодом, до дослідниці потрапили й унікальні епістолярії-листування графині Софії Потоцької зі своїм нареченим. Неймовірна історія життя цієї дивовижної жінки навіть надихнула письменницю на створення повісті «Галантний вік». Крім того, у Н. Суровцевої виникла ідея створення пересувної виставки, а згодом-відкриття картиної галереї в приміщенні місцевого польського костьолу... Зібрала унікальні матеріали про парк та його героїню – графиню Софію Потоцьку, коли працювала в бібліотеках Львова і Києва. Усе зібране передала до польському історикові Єжому Лоєку, а той написав за цими й іншими матеріалами книжку «Історія гарної бітинки. Розповідь про про життя Софії Віттової-Потоцької (1760–822)». Разом з директором краєзнавчого музею Г.Ю. Храбаном переклала поему Трембецького «Софіївка» [5].

Будинок Надії Суровцової, був прозваний «уманський салон», бо став осередком спілкування багатьох українських митців. Як згадує Я. Дашкевич: «Мало хто приїздив до міста в кінці 50-х, у 60-х, не заходив туди, не вів там змістовних, а з боку Н. Суровоцвої – блискучих розмов, міг за потреби поїсти, відпочити, переночувати» [3]. У садибі Надії Віталіївни бували художники, архітектори, історики та археологи. Їхні імена численні, проте за відсутності книги відвідувань уманського салону є лише поодинокі свідчення очевидців. Для найбільш шанованих гостей Надія Суровцова влаштовувала цікаві екскурсії Софіївкою, адже була добре обізнана історією цієї пам'ятки та могла захопити будь-кого своєю розповіддю [3].

На початку 1960-х Надія Віталіївна їздила до Львова та на Львівщину, спілкувалася з віденськими приятелями й знайомими часів Центральної Ради, які були активними її учасниками. Серед них Олена Степанів, Михайло Скорик,

Софія Охримовичівна, Микола Шраг, дружина Михайла Левицького [3].

Будинок Надії Суровцової став надійним прихистком для думок сотень літераторів, громадських діячів та шістдесятників. Окрім дискусійних питань культурного характеру та самвидаву, що проходив через уманський салон, під час спілкування порушувались і питання національного характеру, які виникали на ґрунті протиріч українських і російських дисидентів, що часом перетинались у стінах клубу Н. Суровоцової. Близький друг Надії Віталіївни Кузма Матвіюк щодо цього згадує, що «спираючись на життєвий досвід та особисто пройдені буремні роки відстоювання української незалежності, пані Надія вже навіть не протистояла недалекому «російському автономісту», адже сперечатись із в'язнем своєї державності у душі – марна справа» [3].

Пригадуючи будні уманського салону, К. Матвіюк, очевидець усього, що відбувалось у стінах клубу, пише про «четверги», що були приурочені до появи непересічних особистостей у салоні. На таких зустрічах обговорювалися важливі питання, серед них: «національне відродження, власна держава (до речі, бачилась вона як дуже далека мрія), можливі методи роботи (*боротьби* – це надто гучно сказано), у власному житті – активна громадянська позиція, постійна праця над собою, підвищення свого інтелектуального рівня». Надія Суровцова у його спогадах залишилась людиною, котра завжди мотивувала та спонукала до роботи на благо рідної України та відродження її культури [3].

Саме у стінах уманського салону обговорювалась ідея створення в Умані Художнього музею (нині Картинна галерея). Пов'язана діяльність Надії Суровцової також із Уманським краєзнавчим музеєм, де вона працювала на громадських засадах. Важливим був її внесок у місцеві дослідження, адже Надія Віталіївна плідно працювала над збиранням інформації для довідника про видатних уманчан, а також написала чимало сторінок власних досліджень та нарисів для місцевої газети «Уманська зоря» [3].

Активні дискусії та самвидав, що проходив крізь стіни уманського салону, ніколи не залишались поза увагою КДБ. Усе це супроводжувалось постійним навідуванням будинку Н. Суровцової та жорстоким цькуванням діячів, які так чи

інакше були причетні до роботи клубу. Діставалось навіть батькам дітей, котрі навчались у Надії англійської мови та зовсім не були причетні до шістдесятництва. Уманський салон був буквально переповнений «жучками», які давали змогу КДБ підслуховувати розмови. Надія Віталіївна щодня ставала обережнішою, промовляючи щось «революційне» лише пошепки, прикручуючи телефонний диск, що також міг стати засобом для прослуховування. Уся ця обережність та складна доля відвідувачів уманського салону за можливості занотовувалась гостями. «Клуб залишив у спогадах діячів неабиякий відбиток та своєрідне послання майбутнім борцям за незалежність України», – пише К. Матвіюк [3].

Надія Суровцова щодня зазнавала все більших утисків у своїй діяльності та переслідувань за власні погляди, які були доволі прагматичними, адже вона мало вірила у методи боротьби дисидентів та «ловила» будь-яку згадку про український національно-визвольний рух. Тоталітарна система була надто жорстокою, щоб боротись із нею такими цивілізованими методами, потрібні були більш рішучі кроки та важелі впливу. Така позиція Н. Суровцової спонукала органи «втиснути» уманський салон у рамки, а згодом і взагалі ліквідувати будь-якими силами та методами, неодноразово вішаючи на будинок клеймо націоналістичного осередку. Ще однією причиною цькування Н. Суровцової були її спогади, які Надія Віталіївна ретельно ховала від КДБістів, що постійно навідувались до її оселі, аби ліквідувати рукописи. Врешті, рукописи було вилучено, проте машинні зразки спогадів зберігались у кількох людей, котрих Н. Суровцова вважала надійними. Декілька копій опинилось у державних установах, звідки пізніше вони також були вилучені КДБ [3].

Врешті-решт, салон перестав існувати. Проте, як згадує Тетяна Таїрова-Яковлєва, навіть після згортання уманського салону можна було поспілкуватись із «пенсіонеркою-націоналісткою». Таку можливість юній історикині дали співробітниці уманського музею, поділившись контактами Н. Суровцової. За спогадами Т. Таїрової, навіть у близькому до краху срср 1983 р. ім’я Надії згадували мало не пошепки, адже її гучне прізвище та роки досвіду на

культурному та національному фронті українського народу досі хвилювали владу. Із особливим теплом Тетяна Таїрова пригадує і знайомство із роботами М. Грушевського, про які дізналась саме від пані Надії [3].

Особовий фонд Н.В. Суровцової-Олицької налічує 1830 одиниць збірників. Більшу частину свого архіву Надія Віталіївна передала власноруч до Інституту рукопису НБУВ (тоді відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії Наук УРСР) в 1966 та 1977 роках. Серед матеріалів був і машинописний екземпляр «Спогадів», пізніше опублікованих дослідницею Лесею Никанорівною Падун-Лук'яновою. Їх Надія Віталіїівна таким чином «сховала» від обшуків, які почастішали в її помешканні в 70-х роках, ізоляції та «знешкодження» ініціативної літераторки [1].

У ЦДАМЛМ України є особовий фонд Н. Суровцової та краєзнавця Д. Калюжного №302, що налічує 227 од. зб. за 1913-1991 рр. Документи Надії Суровцової передавалися до Архіву-музею у 1970-1991 рр. І. Бутичем, Н. Мудрою, Л. Падун-Лук'яновою та Н. Федоровою.

Надія Віталіївна Суровцова – одна з тих постатей в історії та культурі України, яка передавала естафету поколінь, залишаючись вірним ідеалам, що вели вперед. Надії Суровцової життєвий принцип: «Немає кращих ліків від горя, ніж допомагати іншим». Три поради, які геніальна Надія Суровцева залишила нащадкам, можуть стати дороговказом для кожного з нас:

1. завжди знаходити сили тримати голову високу та зберегти людську гідність;
2. в житті завжди є приводи для радості, тому варто усміхнутися;
3. життя цікаве, і його варто споглядати та проживати з повною віддачею.

Надія Віталієвна чимало років провела на засланні, проте не втратила життєвої позиції, залишилась шляхетною, зі світлою душею і щедрим серцем [5].

Життя Надії Суровцевої було важке, повне труднощів, втрат і випробувань. Репресії, заслання та багаторічна ізоляція не зламали її духу, а лише зміцнили переконання власної честі, справедливості, ввіданості до Батьківщини. Вона залишилася вірною своїм ідеалам, зберігаючи людську гідність і внутрішню

силу. Її шлях – це приклад стійкості та мужності, яка дає нам урок незламності перед обличчям життєвих негараздів. Попри всі життєві труднощі, Надія зберегла свою світлу душу та щире серце, залишивши майбутньому поколінню гідний приклад для наслідування.

Надія Суровцева, яка присвятила своє життя боротьбі за незалежність України, так і не дочекалася її. Вона померла в Умані 13 квітня 1985 року на 90-му році життя.

У 2021 р. до 125-річчя із дня народження Надії Віталіївни Уманська центральна бібліотека організувала історичний лекторій «Шляхетні українки: Надія Суровцева» [3]. Надзвичайно важливим було відкриття Меморіального музею-квартири Надії Суровцової в Умані, де зберігаються предмети, цінні як пам'ять про саму жінку та про її діяльність. Одна з вулиць м. Умань має ім'я Надії Суровцової. Вшануванню пам'яті Н. Суровцової було приурочене видання бібліографічного покажчика із серії «Черкащини славетні імена» з промовистою назвою «Аристократка духу: до 125-ліття від дня народження Надії Суровцової». Покажчик містить ґрунтовний список творів жінки, її власних спогадів та спогадів про неї [3].

ЗІ СПОГАДІВ І ЛИСТІВ НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ

Я можу дати тільки те, що я маю… Тільки так, як умію… Але я віддаю це тобі так радо, так ясно і безоглядно, як та дівчина в старовинній легенді далекої Індії, що кинула на шлях, де йшов її коханий, усі скарби, що їх мала, і щаслива дивилась променистими очима на червону стежку розчавлених кінськими копитами рубінів…

«Україні»

Харків, 1927 р.

Коли я виходила з глибини темної зали, з темноти, в якій я, засліплена світлом з дверей, уже нічого не бачила, долетіло, як стогін, — «Донечко!» Мене повели. Багато в житті осмислеться, усвідомиться. І навіть власне життя, так безглуздо, жорстоко загублене, може бути скинуте з розрахунку. Але цього стогону я не прощу до могили.

Зі спогадів.

Але море, але небо, зорі – мої, я бачу їх, коли хочу.

1939 р., м. Владивосток.

Я писала багатьом, але відповідей не було. А Ви от… завжди Ви! Ваша телеграма в першу мить приголомшила мене — я навіть не читала, просто не вірилося, що ця смужка паперу мені, що хтось є ще на світі.

З листа до Кіри Данилової

9 квітня 1939 р. «Пересилка» поблизу Владивостока.

Мені хотілося бачити світ таким, яким його вимріяно, і я його бачила таким ще багато років після того, як він взагалі вже лишався за стіною… Дуже високою і з дротом поверх.

Нижній Сеймчан, Колима, 1949 р. [1].

Не того мені жаль, що я зазнала мало щастя, а того, що не змогла зробити своїй батьківщині нічого, що змарнувала сили тільки на одне: витримати.
З листа до П. Г. Тичини з Нижнього Сеймчану Магаданської області 20 червня 1956 року.

Життя прекрасне… отак собі, «з нічого» – скільки життя, стільки й щасливих хвилин.
З листа до Юрка
Корчака-Чепурківського 18.IX.57.

…Я ніколи за весь час так не нервувала, як перший час після реабілітації. Сколихнулося стільки споминів, стільки думок про те, як же жити тепер заново далі… боже мій, коли б то раніше! Якби не так пізно, ледь не на краю могили, коли ми вже нікому не потрібні, й на нас дивляться з жалістю та поштивістю, та не як на людей, а вже просто як на музейні чучела. А так хочеться жити, а життя минуло, і наше життя, й загальне, яке ми дуже любимо, проте місця нам у ньому для себе майже вже немає. Все зробили й роблять без нас.
29 вересня 1959 р. Умань

Мені доступна величезна кількість радощів, зовсім неіснуючих для більшості людей нормального типу – це радощі усвідомлення вороття усього, що було довгий час втрачене. Це нестерпний солодкий біль і радість – коли цвіте яблуня, співає соловейко, тече Дніпро…[1].

Твори Надії Суровцової

1. Спогади Н. Суровцова ; упоряд. Л. Лук'янова. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 1996. 432 с.

2. Листи. Кн. 1 Н. Суровцова ; упоряд. Л. Лук'янова. Київ : Вид- во ім. О. Теліги, 2001. 694 с.

Публікації у збірниках і періодичних виданнях

1. Життя Надії Суровцової, описане нею самою у селищі Нижній Сеймчан Магаданської області / Надія Суровцова // Наука і культура. Україна : [щорічник]. Київ, 1990. Вип. 24. С. 412–559 ; Вип. 25. С. 213-301 ; 1993. Вип. 26/27. С. 286-321.

2. Зі спогадів Суровцової Н. В. : [спогади про роботу в дитмістечку колимського табору]. Н. Суровцова. Реабілітовані історією. Черкаська область. Київ ; Черкаси, 2006. Кн. 1. С. 458–460.

3. Зі спогадів Н. В. Суровцової : [спогади про роботу в дитмістечку колимського табору]. Надія Суровцова. Освітяни Черкащини – жертви радянського тоталітарного режиму. Черкаси, 2009. С. 244-248.

8. Острів Надії : [листування Н. Суровцової з Оленою Степанів та Ярославом Дашкевичем]. Наука і культура. Україна : [щорічник]. Київ, 2015. Вип. 36. С. 354-431.

9. Думки та спогади про Олеся. Надія Суровцова. Поет з душею вогняною : Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах. Київ, 1999. С. 59-66.

10. Коцюбинські у моєму житті : [спогади]. Н. Суровцова. Сіверян. літопис. 2005. № 2/3. С. 67.

11. Маруся Чурай : [про знайомство з «Марусею Чурай» Л. Костенко у 60-х роках. Спогади]. Надія Суровцова-Олицька . Слово і час. 1996. № 3. С. 22–24.

12. **Сфабрикований некролог : із спогадів Надії Суровцової. Н. Суровцова. Слово і час. 1996. № 3. С. 24.**

13. Несмертельна Оленка : [спогади про Олену Степанів]. Н. Суровцова. Слово і час. 1993. № 8. С. 59–65.

14. 1942 рік. На волі : [спогади]. Н. Суровцова-Олицька. Зона. 1992. № 1. С. 95-105.

15. Україні ; Автобіографія ; Перехрещені стежки : [спогади про О. Вишню]. Н. Суровцова. Березіль. 1992. № 3/4. С. 147–155.

16. Перехрещені стежки : (Остап Вишня). Н. Суровцова. Слово і час. 1991. № 8. С. 74–76.

17. Дещо про Кулика як художника-етнографа. Надія Суровцова. Нар. творчість та етнографія. 1991 № 4. С. 47–48.

18. Галантний вік : [про Софію Потоцьку]. Надія Суровцова. Радянська жінка. 1990. № 12. С. 10–11.

19. **Спогади про Гната Хоткевича та Олеся Досвітнього. Н. Суровцова. Слово і час. 1990. № 9. С. 76–82.**

20. Думки та спогади про Олеся ; Артем Хомик. Н. Суровцова. Слово і час. 1990. № 7. С. 88–95.

21. Лесь Курбас : [спогади]. Н. Суровцова.Слово і час. 1990. № 5. С. 61–64.

22. Мій Шевченко : до 178 річниці від дня народж. Т. Г. Шевченка. Н. В. Суровцова. Уман. зоря. 1992. 7 берез. (№ 22). С. 3 ; 10 берез. (№ 23). С. 3.

23. Згадаймо його ім'я : спогади про І. Кулика. Надія Суровцева. Уман. зоря. 1991. 3 верес. (№ 133). С. 4 ; 4 верес. (№ 134). [1].

Список використаних джерел:

1. Аристократка духу: до 125-ліття від дня народж. Надії Суровцової. URL: http://biography.nbuv.gov.ua/rating/r2020/txt/g4/4003.pdf.

2. Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985). URL: https://csamm.archives.gov.ua/2024/03/19/nadiya-vitaliyivna-surovczova-1896-1985/.

3. Слонська М. В., Отземко О. В. Надія Суровцова у русі шістдесятників. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/14687.

4. Суровцова Надія Віталіївна (1896-1985). URL: https://csamm.archives.gov.ua/2021/03/18/nadiia-vitaliivna-surovtsova-1896-1985/.

Шляхетні українки: до 125-річчя з дня народження Надії Суровцевої. URL: https://library.udau.edu.ua/novini/shlyahetni-ukrainki-do-125-richchya-z-dnya-narodzhennya-nadii-surovcevoi.html